

A close-up photograph of a Thai puppet, likely a character from a traditional performance. The puppet has a highly ornate, multi-tiered headdress with intricate carvings and a small figure on top. Its face is painted with dramatic, stylized features, including large eyes and a wide, open mouth. The puppet is wearing a garment with a dense, repeating circular pattern. The background is a textured, mottled brown.

หูละ Thai Puppets

by สุพรรณ
Sone Simatrong

Rama IX Art Museum Foundation

หุ่นไทย
สน สีมাত্রัง

Thai puppets
Sone Simatrang

Rama IX Art Museum Foundation

หอศิลป์ พีระศรี :

Bhirasri Institute

มูลนิธิหอศิลป์
หอศิลป์แห่งชาติ
RAMA IX ART MUSEUM FOUNDATION

Rama IX Art Museum Foundation

คำนำ

เมื่อ ๒-๓ ปีที่ผ่านมา ศิลปการแสดงหุ่นกระบอกไทยกลับฟื้นฟูกิจกรรมขึ้นมาอีกครั้งก็เพราะความสนใจและความพากเพียรพยายามของคุณจักรพันธุ์ โปษยกฤต ผู้ซึ่งได้ใช้เวลาอันยาวนานศึกษาศิลปการแสดงหุ่นกระบอกอย่างละเอียดละออ และรวบรวมสมัครพรรคพวกจัดแสดงหุ่นกระบอกไทย ๒ เรื่อง คือ เรื่องพระอภัยมณี ตอนนางเงือกเสด็จสมุทร และเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางลอย การแสดงทุกครั้งได้รับความสนใจจากประชาชนอย่างน่าชื่นใจ นับเป็นมิตอนดึกคืนจักรพันธุ์ ได้อนุรักษ์ศิลปการแสดงหุ่นไทยเอาไว้เป็นการเริ่มต้น และนับเป็นกำลังสำหรับนักเชิดหุ่นอาชีพที่เห็นแล้วว่าประชาชนยังรักการเชิดหุ่นกระบอกของเราอยู่

หอศิลป์ พระศรี ถือเป็นการระดมส่งเสริมศิลปแขนงนี้จึงได้มีโครงการจัดแสดงหุ่นกระบอกอาชีพของคณะต่างๆ ขึ้น หอศิลป์หวังว่าคณะหุ่นเหล่านี้ จะได้รับความสนใจและความอุปถัมภ์จากผู้ชมเช่นกัน

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ทางหอศิลป์ พระศรีขอขอบคุณ คุณสนธิมาตรงที่อนุญาตให้พิมพ์ข้อความ โดยมิได้คิดค่าลิขสิทธิ์แต่อย่างใด

ปก: รูปทศกัณฐ์ หุ่นกระบอกนายจักรพันธุ์ โปษยกฤต แสดงเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอย ที่วังสวนผักกาด กรุงเทพฯ เมื่อ ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๐ ถ่ายโดย วัฒนะ ชุตาวีepak

Cover: TOSAKAN, Chakraphan Posayakrit Troupe, Photographed by: Wattana Chutavipak.

ฉัตรวิชัย พรหมทัตตเวที
ผู้อำนวยการหอศิลป์ พระศรี

Rama IX Art Museum Foundation

Preface

In the last few years there has been a revival of interest in the Thai puppet art. This is almost entirely due to one man, Chakraphan Posayakrit, who has made a detailed study of the art and already has managed to put together two productions. One production, Phra Abai Mance, was at the National Theatre on 18th July 1975, the other, the Ramayana (Nang Loi) was at the Suan Pakkad palace on 7th May 1977.

In what is hoped to be the next development in the revival of the art, the Bhirasri Institute has a programme to invite remaining professional puppet companies to perform at the Institute. The Bhirasri wishes to thank the author, Khun Sone Sima-
tira for allowing free copyrights for the reprinting of his material.

C. Promadhattavedi
Director, Bhirasri Institute

หุ่นไทย
สน สี่มาดริง

ภาพถ่าย : ภาพ กิจกรรรม
มนัส อารยาพันธ์
วัฒนธรรม จุฑาสมบัติ
ม.อ. สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์
สน สี่มาดริง
เอชเค นาวิกมูล

Rama IX Art Museum Foundation

หุ่นไทย*
สน สี่มาดริง

ก่อนที่จะมีหอศิลปาชีพอย่างปัจจุบัน คนไทยโบราณมีการมหรสพเพื่อความบันเทิงอยู่ ๒ อย่าง คือ การมหรสพไทยใช้คนแสดงจริงๆ เช่น โขน ละคร เป็นต้น อย่างหนึ่งและการมหรสพไทยใช้หุ่นแสดงแทนคนจริงอีกอย่างหนึ่ง การมหรสพทั้ง ๒ อย่างพัฒนาการตามยุคตามสมัย จนกระทั่งมีธุรกิจภาพยนตร์มาแพร่หลายในเมืองไทย การมหรสพทั้ง ๒ อย่างของไทยก็ค่อยเสื่อมความนิยมในหมู่คนไทยโดยลำดับ การแสดง เช่น โขน และละครคนในปัจจุบันยังพอพบได้ แต่การแสดงหุ่นแทบจะเสื่อมสูญไปเสีย แม้ว่าเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่แล้วมานี้ คนไทยทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดยังนิยมการแสดงหุ่นและหุ่นกระบอกได้จากงานประจำปีตามวัดต่างๆ งานมรดก งานสถาปนากิจการของผู้มีฐานะและในงานชีวิตฤกษ์ที่ท้องสนามหลวง ปัจจุบันหากเรานึกอยากดูหุ่นและหุ่นกระบอกก็ต้องนึกถึงหุ่นและหุ่นกระบอกที่เก็บไว้ในตู้แสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เพราะไม่รู้ว่าจะหาที่ไหนหรือว่าจ้างคณะหุ่นและหุ่นกระบอกได้ที่ไหน เมื่อเร็วๆ นี้มีข่าวน่าอินตัวมีคนหนุ่มสาวจำนวนหนึ่งได้พยายามฟื้นฟูการแสดงหุ่นกระบอก โดยจัดหาหุ่นกระบอกเก่ามาซ่อมแซมและสร้างหุ่นตัวใหม่เพิ่มเติมให้ครบชุด และฝึกซ้อมศิลปะการเชิดหุ่น จนกระทั่งสามารถนำออกแสดงต่อสาธารณชน การแสดงครั้งนั้นได้ได้รับความสนใจและเป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมโดยทั่วหน้า สิ่งเหล่านี้เป็นนิมิตของการสืบต่อกิจศิลป์แขนงนี้ จึงคิดเรียบเรียงเรื่องหุ่นและหุ่นกระบอกไทยไว้เป็นแนวสังเขปศึกษาค้นคว้าต่อไป และสนับสนุนให้มีพัฒนาการศิลปการแสดงนี้

* เรื่องหุ่นไทยพิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ ครั้งแรกพิมพ์ในหนังสือเอกลักษณ์ไทย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๖ เดือนมิถุนายน ๒๕๒๐ และปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑๑ เดือนกรกฎาคม ๒๕๒๐

ประวัติการมหรสพหุ่น

การมหรสพหุ่นแพร่หลายในประเทศตะวันตก และตะวันตกโบราณมาหลายพันปีแล้ว หลักฐานที่เก่าที่สุดได้แก่ ภาพเขียนในผนังสุสานกษัตริย์อียิปต์โบราณในปิรามิดซึ่งมีอายุประมาณ ๓๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล นอกจากนี้ประเทศตะวันตกที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่ เช่น ประเทศกรีกโบราณมีการมหรสพหุ่นเป็นความบันเทิง โดยพบหลักฐานในบันทึกของนักปราชญ์คนสำคัญในสมัยนั้น เช่น อพุลโลส (Apleius) อริสโตเติล (Aristotle) โฮราซัส (Horace) พลาโต (Plato) และซีโนโฟน (Xenophon) เรื่องราวที่เล่าเป็นเรื่องราวในวรรณกรรมและกลกไปกลา หลังจากจักรวรรดิโรมันล่มสลายไปแล้ว การมหรสพหุ่นยังเป็นเครื่องบันเทิงในหมู่ประเทศตะวันตกเรื่อยมา ในระหว่างยุคกลางของยุโรปกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑-๑๐ เป็นยุคที่ความเชื่อถือในศาสนารุนแรงการแสดงหุ่นจะเน้นไปในเรื่องราวของศาสนาเป็นสำคัญ การแสดงหุ่นจะเจริญรุ่งเรืองมากในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ โดยมีประเทศอิตาลีเป็นศูนย์กลาง นักแสดงหุ่นชาวอิตาลีจะเดินทางไปแสดงตามประเทศต่าง ๆ ในยุโรป คณะแสดงหุ่นชื่อ Pulcinella ของชาวอิตาลีเป็นคณะมีชื่อเสียงมาก เคยเดินทางไปแสดงในประเทศอังกฤษ ได้รับความนิยมมาก ต่อมาเป็นที่รู้จักในนามของแสงของ พันชและจูดี้ (Punch and Judy Show) โดยเกิดจากคนนิยมชมชอบชื่อตัวเอกฝ่ายชายซึ่งชื่อว่า พันช (Punch) และตัวเอกฝ่ายหญิงชื่อว่าจูดี้ (Judy) คณะนี้เป็นรากฐานการแสดงหุ่นของประเทศยุโรปด้วย

ประวัติการมหรสพหุ่นในประเทศทางตะวันตกนี้มีหลักฐานเก่าแก่ที่สุด ๒ เรื่อง อยู่ในตำนานของประเทจีน ตามที่อาจารย์มนตรี ทรามไท ได้ค้นมาแสดงไว้ในหนังสือชื่อ การละเล่นของไทย จะชวนำความมาแสดงต่อไปนี้ (ได้ลำดับเรื่องใหม่โดยถือตามศักราชที่แสดงไว้)

ตำนานเรื่องที่ ๑ กล่าวในแผ่นดินพระเจ้าบูเตี ประมาณระหว่างก่อน พ.ศ. ๔๔๔-๔๐๔ มินกปราชญ์เจ้าความคิดคนหนึ่ง ชื่อ "เฮ็นลี" ได้สร้างหุ่นทำคนจริงและประติษฐ์

กลไกให้สามารถขม้อยายตาเลื้อยไปมาได้ ครึ่งหนึ่งหุ่นได้ขม้อยายตาไปยังเหล่านางสนม กำนัลของพระเจ้าบูเตี พระองค์ทอดพระเนตรเห็นก็ทรงกริ้วด้วยสำคัญว่าเป็นคนจริง ปราชญ์เฮ็นลีจึงต้องรื้อหุ่นถวายให้ทอดพระเนตรจึงทรงหายกริ้ว เรื่องที่บันทึกไว้เป็น หุ่นชาย

ตำนานเรื่องที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๓๔๘ ในแผ่นดินพระเจ้าฮันโกโจ (เล่าปึง) พวกหุ่นมีแม่ทัพชื่อ "เมากุน" ได้ยกกองทัพรุกไล่พระราชอาณัติพระเจ้าฮันโกโจ ได้เข้าล้อมเมืองบึงเซ็งไว ๓ วัน เมากุนบัญชาการรบ ๒ วัน ส่วนค่านที่ ๓ มอบให้นางหยินสี่ผู้เป็นภรรยาเป็นผู้บัญชาการรบ ภายในเมืองบึงเซ็งมีแม่ทัพจีนชื่อ "เซ็งผิง" เป็นผู้บัญชาการรบ ขณะนั้นเมืองบึงเซ็งตกอยู่ในภาวะคับขันเพราะขาดเสบียงอาหารและเกิดโรคระบาด แม่ทัพเซ็งผิง จึงหาบายยุทิสถกรรม บังเอิญสืบทราบว่ามีนางหยินสี่ภรรยาของเมากุนเป็นคนหึงสามมากเซ็งผิงจึงออกความคิดให้สร้างหุ่นผู้หญิงสาวสวยงามจำนวนหนึ่ง ตกแก่ให้เหมือนคนจริง ประติษฐ์กลไกให้หุ่นสาวพาเซ็งผิงได้ เมากุนเห็นก็ตกใจว่าเมืองบึงเซ็งมีสาวงามมาก หากนางที่เขามองบึงเซ็งได้แล้ว สามของนางจะไปหลงใหลสาวงามและทั้งนาง นางจึงสั่งกองทัพในค่านที่นางบัญชาการรบเมืองบึงเซ็งจึงรอดพ้นการเสียเมืองในเรื่องการแสดงถึงการสร้างหุ่นผู้หญิงสาวเท่านั้น

เรื่องราวเกี่ยวกับหุ่นของจีนทั้งสองเรื่องมีอายุประมาณร่วมสมัยกับประเทศกรีกและโรมันโบราณไม่เก่าแก่เท่ากับของอียิปต์โบราณ

สำหรับการแสดงหุ่นในประเทศไทยมีหลักฐานน่าเชื่อถือได้ว่า คนไทยเรารู้จักการแสดงหุ่นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับที่ ๑ แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร หน้า ๒๐๑ มีความว่า

* "หุ่นกระบอกในประเทศสยามนั้นเป็นไม้ไม่ออกเสียง หุ่นกระบอกที่มาจากประเทศ

* ผู้เขียนเข้าใจผิด (กุศลสันต์ ท. โกมลบุตร) แปลผิด คงไม่ใช่หุ่นกระบอก เพราะหุ่นกระบอกเป็นหุ่นที่ใช้น้ำมันก๊าดหรือถ่านไฟฉาย สมัยพระนารายณ์มหาราช น่าจะเป็นหุ่นกลแสดงหรือหุ่นใหญ่.

ลาวก็ยังมีคนชอบดูมากกว่าประเทศสยามเองเสียอีก แต่ไม่ว่าจะเป็นหุ่นกระบอกของชาติใดในสองประเทศนี้ ก็เป็นมหรสพพื้น ๆ ไม่ขึ้นหน้าขึ้นตาในประเทศด้วยกันทั้งคู่

ม.ร.ล. ลาซุแบร์เจ้าของบันทึกันเป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มแห่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งประเทศฝรั่งเศส เดินทางมาเจริญพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๕๙-๒๑๐๑ เนื่องด้วยบันทึกดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความเชื่อเป็น ๒ นัยดังนี้

๑. การแสดงหุ่นอาจเกิดก่อน รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และได้มีการแสดงเรื่อยมา แต่เป็นรัชสมัยของพระมหากษัตริย์องค์ใดก็ยังไม่มีความปรากฏ

๒. การแสดงหุ่นอาจเกิดในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สำหรับความเชื่อในข้อ ๑ ยังไม่มีความหลักฐานที่เก่าแก่กว่าบันทึกในเอกสารฉบับต้น ๆ จึงยังถือไม่ได้ แต่ข้อผูกเป็นข้อคิดสำหรับการพิจารณาต่อไป ในด้านความเชื่อข้อที่ ๒ นั้นหากมีมากกว่า จึงต้องเชื่อไปก่อนจนกว่ามีหลักฐานมาหักล้าง

การแสดงหุ่นได้มีการแสดงเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และเจริญรุ่งเรืองเป็นที่นิยมแพร่หลายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อจากนั้นธุรกิจภาพยนตร์ได้แพร่หลายเข้ามาในเมืองไทย คนไทยหันมานิยมดูภาพยนตร์ การแสดงหุ่นจึงเสื่อมความนิยมลงไปเป็นลำดับ จนกระทั่งปัจจุบันนี้แทบว่าสาบสูญไปแล้ว

ที่มาของการแสดงหุ่น

การแสดงหุ่นอาจสันนิษฐานว่า เกิดจากเหตุจริง ๒ ประการคือ

๑. การแสดงหุ่นเกิดจากจินตนาการของประติมากร ในสมัยโบราณศิลปินประติมากรยังนิยมสร้างเป็นรูปเหมือนแบบ เช่น รูปปั้นคน สัตว์และสิ่งของ รูปเหล่านี้เป็นรูปนิ่ง

เคลื่อนไหวไม่ได้ ประติมากรอาจจินตนาการไปไกลว่า เมื่อบันเป็นรูปเหมือนแล้วก็ควรให้เคลื่อนไหว เหมือนคนจริงด้วย ด้วยเหตุนี้จึงคิดประดิษฐ์กลไกในตัวหุ่นให้เคลื่อนไหวตามต้องการ ความคิดและการสร้างหุ่นให้เคลื่อนไหวของประติมากรในครั้งแรกนี้ เขาใจว่าไม่มีเจตนานำไปเป็นการมหรสพ แต่ภายหลังผู้เกี่ยวข้องกับการมหรสพมาพบเห็นจึงเกิดความคิดนำไปเป็นการมหรสพ

๒. การแสดงหุ่นเป็นพัฒนาการของการแสดงคนจริง การมหรสพที่ใช้คนจริงนั้นเป็นมหรสพเก่าแก่อาจจะเป็นที่ซ้ำซากจำเจแก่คนดู อาจจะมีคณะมหรสพใช้คนจริงแสดงหลายคณะจนเกิดการแข่งกัน และเพื่อการประหยัดและได้ผลประโยชน์สูง ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการมหรสพจึงคิดพัฒนาการแสดงคนจริง ๆ มาเป็นการแสดงหุ่น ประกอบกับการแสดงหุ่นมีศิลปะเป็นที่แปลกตา และให้ความเพลิดเพลินไม่ด้อยกว่าการแสดงที่ใช้คนจริง จึงได้รับความนิยมดำรงเป็นงานต่อเนื่องมา

ลักษณะการแสดงหุ่นทั่วไป

หากพิจารณาจากที่มาของหุ่นในบทต้น ๆ จะเห็นว่าการเล่นหุ่นนั้นมุ่งหมายเพื่อเลียนแบบการแสดงคนจริงอาจมีขนาดเท่าคนจริงหรือขนาดเล็ก การเลียนแบบท่าทางของหุ่นย่อมมีข้อจำกัดเพราะหุ่นเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต หุ่นจะแสดงได้ดีหรือเลวย่อมขึ้นอยู่กับกลไกบังคับ และคนขับหรือคนบังคับกลไก เนื่องจากในสมัยโบราณความรู้ทางเทคโนโลยียังไม่เจริญมาก การสร้างหุ่นและกลไกบังคับจึงแสดงท่าทางไม่แนบเนียน การแสดงหุ่นมุ่งเลียนท่าทางง่าย ๆ และท่าสำคัญ ๆ ที่เป็นที่เข้าใจในหมู่คนดู ส่วนจากนั้นก็ใช้จากแบบเดียวกับการแสดงคนจริง ในสมัยต่อมาเมื่อความรู้ทางเทคโนโลยีเจริญมาก คนสร้างหุ่นศึกษาค้นคว้าใหม่มาสร้างหุ่นให้มีรูปร่างหน้าตาและแสดงท่าทางเหมือนคนจริงมากขึ้น ตลอดจนฉากจำลองธรรมชาติจึงได้เหมือนมากที่สุด เช่น การแสดงหุ่นของชาวยุโรปในปัจจุบัน

ลักษณะการแสดงหุ่นไทย

หุ่นไทยนั้นมุ่งหมายเพื่อการแสดงของโขนและละคร หุ่นไทยจึงมีรูปร่างหน้าตาเครื่องประดับเครื่องแต่งกาย ตลอดจนเรื่องราวที่ใช้แสดงเป็นแบบเดียวกับโขนและละคร เพียงแต่ท่าทางร่ายรำนั้นไม่แน่นอนเหมือนท่ากับการใช้คนจริง ๆ แสดง แต่ต่อมาศิลปะการเชิดหุ่นพัฒนาจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะและเป็นที่นิยมแพร่หลาย

ประเภทของหุ่นทั่วไป

การแสดงหุ่นทั่วไปในโลก อาจจัดได้ ๔ ประเภท ได้แก่

๑. การแสดงหุ่นด้วยสายโยงโยงกับจากเบื่องบน (String Puppet or Marionette). ตัวหุ่นจะมีรูปร่าง หน้าตา แขน ขา เหมือนคนจริง แต่มีขนาดเล็กเหมือนตุ๊กตา โรงละครแสดงจะจำลองขนาดเล็กด้วย คนบังคับหุ่นจะอยู่โรงละคร หุ่นกับตัวสายโยงโยยหรือผูกติดกับอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของหุ่น หุ่นแบบนี้เป็นแบบของชาวยุโรป

๒. การแสดงหุ่นบังคับด้วยมือ (Hand Puppet) ตัวหุ่นจะสร้างให้มีคนสามารถล้วงเข้าไปบังคับตัวหุ่นให้เคลื่อนไหวตามต้องการ หุ่นแบบนี้นิยมเล่นในยุโรป

๓. การแสดงหุ่นบังคับด้วยก้านไม้และสายโยงโยย (Rod Puppet) ตัวหุ่นและฉากเหมือนหุ่นประเภทที่ ๑ ต่างกันที่กลไกบังคับตัวหุ่น หุ่นแบบนี้มีก้านไม้เสียบติดตัวทางบ้องล่าง แล้วมีสายโยงโยยติดคอตามอวัยวะต่าง ๆ ลงมาทางบ้องล่างโรงละคร หุ่นแบบนี้นิยมเล่นในยุโรปและในตะวันออก และคล้ายกับหุ่นหลวง (หุ่นใหญ่), หุ่นเล็ก หุ่นละครเล็ก และหุ่นกระบอกของไทย

๔. การแสดงหุ่นกึ่งเงา (Shadow Puppet or Shaow Play) ตัวหุ่นจะสร้างด้วยแผ่นหนังสัตว์แผ่นกระดาษ และแผ่นกระดาน เป็นหุ่นแบน ๆ มีหน้าตา แขนขา สามารถยกแขนขา ชันหัว ผงกหัวอำพรางได้ด้วย ตัวหุ่นจะลงเป็นเสวตสายโปร่ง ๆ การบังคับตัวหุ่น

มีหลายวิธี บางวิธีมีก้านไม้ผูกติดตัวหุ่นไว้เลย หุ่นไม่เคลื่อนไหว คนเชิดจะชูตัวหุ่นอยู่เหนือหัวแล้วเดินเชิดไปตามบทคนตรีและบทขับร้อง เช่น หุ่นหนังใหญ่ของไทยเรา บางวิธีมีก้านไม้ผูกติดตัวหุ่น แล้วยังบังคับให้หุ่นเคลื่อนไหวได้ด้วย โดยคนเชิดบังคับอยู่ด้านหลังของหุ่น เช่น หุ่นหนังตะลุงของไทย และหุ่นหนังขาวของอินโดนีเซีย การแสดงจะต้องมีจอผ้าขาวและสมไฟให้แสงสว่างหลังจอ เพื่อให้เกิดเงาตัวหุ่นปรากฏบนจอการแสดงหุ่นแบบนี้มีแค่ในแถบตะวันออกเท่านั้นตะวันตกไม่มี

ประเภทของหุ่นไทย

หุ่นไทยจัดได้เป็น ๔ ประเภท ได้แก่

๑. หุ่นหนังใหญ่หรือหุ่นไทย เป็นแบบที่เก่าแก่ที่สุด มีเล่นมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเล่าเรื่อยถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตัวหุ่นมีขนาดใหญ่สูงประมาณ ๑ เมตร มีหน้าตา แขนขา เครื่องประดับ เครื่องแต่งกายแบบตัวโขนและละครจริง ภายในหุ่นเป็นกระดูกงูเติมไปด้วยกลไกเป็นสายเชือกโยงโยยมากสามารถบังคับให้เคลื่อนไหวได้มากมาย เช่น กลอกกลิ้งลุกตก ยกมือ ยกแขน รำ และชันหัวได้ การเชิดต้องใช้คนเชิด ๒-๓ คน ตามแต่ขนาดหุ่นและอินเชิด เรื่องที่แสดงมักเป็นเรื่องละครใน เช่น เรื่องรามเกียรติ์ อุดรฐ การดำเนินเรื่องเป็นแบบละครในทั้งสิ้น ปัจจุบันเลิกเล่นกันแล้ว แต่ยังมีตัวอย่างหุ่นหลวง (หุ่นใหญ่) ตัวหนึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

* ละครใน หรือเดิมเรียกว่าละครนางใน หรือละครข้างในเป็นวิธีการแสดงละครอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นครั้งแรกโดยสมเด็จพระบรมโกศ (พ.ศ.๒๒๓๔-๒๓๑๐) แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงจัดให้มีขึ้นใช้แสดงเป็นเหตุฉวีวรรณ โดยให้ข้าราชการฝ่ายใน ตั้งแต่งาสนมลงมาเป็นผู้แสดง จัดแสดงเฉพาะภายในพระราชฐาน ราษฎรภายนอกจะเข้าไปดูความมุ่งหมายต้องการแสดงคือเป็นการไม่ให้มีบุคคลนอกการดำเนินเรื่องเข้าว่จะกระวนกวาย เน้นความไพเราะของบทประพันธ์เพลงร้อง และเพลงดนตรี (ศิลปะการแสดงละครของไทย ของ อาจารย์มนตรี ตราโมท)

๒. **หุ่นเล็ก** เป็นหุ่นแบบที่สร้างขึ้นโดยกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ความคิดจากการแสดงหุ่นจีนในเมืองไทย ครั้งแรกกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงโปรดให้สร้างหุ่นจีนขนาดสูง ๑ ฟุตเศษขึ้นชุดหนึ่ง (เท่าที่เหลืออยู่ในพิพิธภัณฑ์มีจำนวน ๕๑ ตัว) และทรงนำออกแสดง เรื่องที่แสดงเป็นเรื่องจีนทั้งสิ้น แต่บทเจรจาเป็นภาษาไทยลักษณะตัวหุ่นเป็นแบบจีน ต่อมาโปรดให้สร้างหุ่นไทยชุดแรกเกียรติหนึ่งชุด (เท่าที่เหลืออยู่ในพิพิธภัณฑ์มีจำนวน ๑๓๙ ตัว) แต่ละตัวสูงประมาณ ๑ ฟุต เท่าหุ่นจีน มีกลไกแบบหุ่นหลวง (หุ่นใหญ่) โบราณ ลักษณะหุ่นมีหน้าตาแขน ขา เครื่องประดับ เครื่องแต่งกายแบบจีนละครจริง ๆ มีก้านไม้เสียบทะลุตัวหุ่นห้อยลงข้างล่าง การเชิดใช้คนเชิดคนเดียวค่อหุ่นหนึ่งตัว เรื่องที่เล่นมีทั้งละครในและละครนอก*

๓. **หุ่นละครเล็ก** เป็นแบบที่พัฒนามาจากแบบหุ่นเล็กของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ และเป็นแหล่งผลิตจากหุ่นระบอบอกเกิดขึ้นแล้ว ลักษณะตัวหุ่นเหมือนหุ่นเล็ก แต่มีกลไกที่ซับซ้อนกว่า กล่าวคือ ลากกลไกบังคับที่เป็นสายโยงใยออกแต่ใช้ก้านไม้ค่อชักกับมือทั้ง ๒ ข้างแทน และบังคับเชิดทำราวด้วยก้านไม้สั้น กลางตัวยังมีไม้เสียบทะลุตัวจากข้างล่างเพื่อคนเชิดจะได้เชิดได้ วิธีนี้ไม่แน่นอน แต่วิธีให้ความรู้ลึกในการเชิดได้เท่าทางฉับไว คล่องแคล่วกว่าการบังคับด้วยสายโยงใย การเชิดใช้คนเชิดคนเดียวค่อหุ่น ๑ ตัว ละครเล็กมีหน้าตาคล้ายคน ศีรษะเป็นหัวรีมีผมสั้น ละครเล็กของนายแกร มีขนาดใหญ่เกือบเท่าหุ่นหลวง (ปัจจุบันละครเล็กของนายแกรยังมีแสดงอยู่ โดยบุตรสะใภ้ดำเนินการ

* ละครนอก เป็นการละครว่าแบบหนึ่ง เน้นความงามกับการว่าว เดิมเป็นละครพื้นบ้าน ที่ชาวบ้านใช้เล่นทั่วไป ต่อเมื่อละครในเกิดขึ้นจึงได้มีการบัญญัติเรียกว่าละครนอก ในสมัยโบราณละครนอกมีแต่ผู้ชายเป็นผู้แสดง เป็นละครที่เล่นอยู่นอกพระราชฐาน มีวิวัฒนาการมาจากละครในหัว หรือ ซาตรี การดำเนินเรื่องรวดเร็ว มีบทกลอนและภาษาโลด ใช้อรรถาธิบายชัดเจน เน้นความรื่นเริงสนุกสนานและบางครั้งก็สอดแทรกข้อคิดสอนใจ (กล่าวเรื่องการเล่นของไทย ของอาจารย์ มนต์ ตรีภาพ พ.ศ. ๒๔๖๑)

แทนชื่อ นางหิบบ ศีรษะมี อายุ ๑๐ ปีเศษแล้ว) ต่อมานายเบี่ยง ประเสริฐกุล เจ้าของคณะหุ่นระบอบอกได้สร้างหุ่นละครเล็กขึ้นชุดหนึ่งด้วย แต่มีขนาดเล็กประมาณ ๒ ฟุต และไม่มีสายโยงใยในตัวเลย

๔. **หุ่นระบอบอก** เป็นหุ่นที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ลักษณะตัวหุ่นสูงประมาณ ๑ ฟุตเศษมีแกนตัวเป็นกระบอกไม้ไผ่ยาวประมาณ ๑ ฟุต ปลายกระบอกค้ำบนจะสวมด้วยตัวหุ่น ซึ่งเป็นไม้แกะสลักตกแต่งด้วยสีและเครื่องประดับแบบละคร หุ่นจะสวมเสื้อทรงกระสอบไม่มีแขนเสื้อ ปลายมุมค้ำบนของเสื้อจะมีมือติดอยู่ทั้ง ๒ มุม ชายเสื้อจะปลายยาวจนคลุมกระบอกไม้ไผ่ ไม่มีขา การบังคับหุ่นจะใช้มือหนึ่งถือแกนกระบอกไม้ไผ่ อีกมือหนึ่งถือก้านไม้ไผ่ ๒ ก้าน ซึ่งปลายบนผูกติดกับมือของหุ่น ก้านไม้ทั้งสองจะบังคับให้หุ่นเอนตัวตามท่าทางที่ต้องการ คนจะไม่เห็นก้านไม้เพราะมีเสื้อคลุมบังไว้ การเชิดใช้คนเชิดหนึ่งคนค่อหุ่นหนึ่งตัว และใช้วิธี

ตามประวัติในหนังสือการเล่นของไทยของ อาจารย์มนตรี ตรีภาพ กล่าวว่า ม.ร.ว. เถาะ พืชแถม ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นผู้ริเริ่มสร้างหุ่นระบอบอกขึ้นครั้งแรกในกรุงเทพฯ โดยได้ความคิดจากการดูการแสดงหุ่นระบอบอกที่เมืองอุดรดิษฐ์ ในคราวติดตามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจหัวเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ความละเอียดได้ปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ดั่งข้อคัดลอกมาแสดงไว้ดังนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีที่หม่อมฉันเข้าว่าการกระทรวงมหาดไทย ถึงเดือนตุลาคมหม่อมฉันขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือ ครั้งนั้นเสด็จกลางกลาโหมติดำรง (น้องรองจุลดิศ) อายุได้สัก ๕ ขวบ

คิดห่มอมฉิ่นจึงตามไปด้วย หม่อมราชวงศ์ เภา เป็นทหารมหาดเล็กอยู่ก่อนที่นครจ๊ก รับอาสาไปเป็นที่เลี้ยง เมื่อไปถึงเมืองอุรุคติดิ์ สามเณรณชัย เวลานั้นเป็นพระยาสุโขทัยให้หุ่นกระบอกมาเล่นให้ดูได้เห็นเป็นครั้งแรก แก่เล่าให้ฟังว่า หุ่นกระบอกนั้นเกิดขึ้นที่เมืองสุโขทัย ด้วยคนชื่ายกหนึ่งชื่อ เท่ง ซึ่งเที่ยวอาศัยอยู่ตามวัด เห็นหุ่นจีนใหญ่โต จึงเอาย่างมาคิดทำเป็นหุ่นไทยและคิดกระบวนร้องตามรอยให้เล่า มีคนชอบจึงเลยเที่ยวเล่นหากิน ลูกชายกลางของหม่อมฉิ่นได้เห็นหุ่นชอบเป็นกำลัง สามเณรณชัยจึงไปขอเขามาให้เชยคว่หนึ่ง แต่เวลาเดินทางหม่อมฉิ่นให้เขาทำวอเบาให้เรอขึ้นมา ก็เล่นเชยหุ่นกับคุณเภาเรื่อยมาตลอดทาง แต่เมื่อถึงกรุงเทพฯ ได้สักหน่อยหนึ่ง ชายกลางบวชศีลชีพคุณเภาเกิดความคิดที่จะเล่นหุ่น ยืมเงินหม่อมฉิ่นไปลงทุนทำ ก็เกิดมีหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ ราว พ.ศ. ๒๔๓๖ แต่แรกมักเรียกว่า “หุ่นคุณเภา” ด้วยประการฉะนี้

หุ่นกระบอกของ ม.ร.ว. เภา นั้นมีความนิยมแพร่หลาย มีผู้อย่างสร้างหุ่นมาแสดงหลายราย คณะหุ่นหนึ่งชื่อเสียงในสมัยนั้น มีหุ่นกระบอกของนางวอ ๓ บั๊มเพชร จางวางของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรศวรพัฒนศกการ ต่อมา มีหุ่นกระบอกของนายเบี่ยง ประเสริฐกุล นายเบี่ยงนั้นเดิมมีอายุ ๑๒ ปี เคยอยู่ร่วมแสดงในหุ่นกระบอกของ ม.ร.ว. เภา พยัคฆเสนา ขณะที่อยู่นั้นแสดงถวายหน้าพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังบางปะอิน เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี หรือ พ.ศ. ๒๔๔๒ นายเบี่ยงได้ออกจากคณะหุ่นกระบอก ของ ม.ร.ว. เภา พยัคฆเสนา มาสร้างหุ่นกระบอกของตนเองขึ้นชุดหนึ่ง และออกแสดงในนามว่า “หุ่นกระบอกนายเบี่ยง ประเสริฐกุล”

หุ่นกระบอกนายเบี่ยง ประเสริฐกุล เป็นคณะเดียวที่ยังแสดงอยู่จนถึงปัจจุบัน สำหรับนายเบี่ยงเองได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ปัจจุบันคุณสุศรี สกฤตแก้ว บุตรสาวเป็นผู้ดำเนินการแสดง

Rama IX Art Museum Foundation

๑,๒,๓, หุ่นจีน สร้างโดยกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ สมัยรัชกาลที่ ๕
Chinese puppets, Rama V's reign, made in the Borvorn-Vichaicharn palace.

